

ლერი თავაძე

ასისტენტ-პროფესორი, თსუ

**ურარტული წყაროების „ივანი“ და ქართული საისტორიო
ძეგლების „ძალინის კევი“
(ჩრდილის ტბის მხარის ისტორიული გეოგრაფია და
თავდაცვითი სისტემა)***

ივანი ჩრდილის ტბის მხარეში არსებული პოლიტიკური გაერთიანება.¹ მისი გამოჩენა ურარტულ წყაროებში უკვე ძვ.წ. IX საუკუნის დასაწყისით შეგვიძლია დავათარილოთ, როდესაც წარწერებში ეთიუხის (ეთიუნი) ქვეყნების მეფეები ჩნდებიან.² სხვა ტექსტში, ივანის მონარქი მოხსენიებულია როგორც ეთიუხის ქვეყნის მეფე,³ რაც ამ სამეფოს განსაკუთრებული მდგომარეობის მანიშნებელია ეთიუხის ქვეყანათა შორის.

* სტატია ეფუძნება ჩვენს მიერ ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის სასწავლო-სამეცნიერო ინსტიტუტის ეგიდით ჩატარებულ კონფერენციაზე („ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი 100 საქართველოს ისტორიის კათედრა“. 16 მარტი, 2018 წელი) წაკითხულ მოხსენებას სათაურით: *ურარტული წყაროების „ივანი“ და ქართული საისტორიო ძეგლების „ძალინის კევი“ (ჩრდილის ტბის მხარის ისტორიული გეოგრაფია და თავდაცვითი სისტემა ძველ და შუა საუკუნეებში)*. მიმდინარე წერილიც, ძირითადად, ამ დროს დაიწერა.

¹ Г. А. Меликишвили. Наир-Урарту. Тб. 1954, გვ. 57, 61-62, 262-263; გ. მელიქიშვილი. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის უძველესი გაერთიანებები. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I – საქართველო უძველესი დროიდან ახალი წელთაღრიცხვის IV საუკუნემდე. თბ. 1970, გვ. 377, 383.

² ანტიკური კავკასია: ენციკლოპედია. I – წყაროები. მთ. რედ. რ. გორდეზიანი. თბ. 2010, გვ. 24-25; ლ. გორდეზიანი. ძველი ისტორიის ნარკვევები. მეორე, შევსებული და შესწორებული გამოცემა. თბ. 2012, გვ. 85-88. ჩვენს ხელთაა ქართულ ენაზე თარგმნილი ურარტული წყაროების აღნიშნული ორი გამოცემა. ამოგან ძირითადად ვიმოწმებთ უახლესს, ხოლო საჭიროების შემთხვევაში – პირველსაც.

³ ლ. გორდეზიანი. ძველი ისტორიის ნარკვევები, გვ. 106.

ზემოხსენებული წარწერები თარიღდება დაახლოებით ძვ.წ. IX საუკუნის 10-იანი წლებიდან ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეების მიჯნის ჩათვლით.⁴ ურარტულ წყაროებში არ ჩანს თუ როდის უნდა ჩამოყალიბებულიყო იგანის სამეფო, მაგრამ მისი არსებობა ძვ.წ. IX საუკუნის მეორე ნახევარში დადასტურებული მოვლენაა. ურარტუს მეფეთა მიერ განხორციელებული მრავალი სამხედრო კამპანია იგანის სამეფოს ძალიან ასუსტებს.

ურარტუს ლაშქრობათა შორის ყველაზე ძლიერი ჩანს სარდური II-ის ძვ.წ. 742-739 წლებს შორის მომხდარი ლაშქრობა, როდესაც, ურარტული წარწერების მიხედვით, ურარტუს არმიამ იგანის 35 ციხე-სიმაგრე და 200 დასახლება აიღო და გაანადგურა, ხოლო დატყვევებულები ურარტუში გადასახლდა.⁵ სარდური მეორის ბრძანებით შესრულებული ამ წარწერის მიხედვით, ურარტუს არმიას არ მიუღწევია იგანის სამეფო ქალაქამდე, ეს უკანასკნელი არსად ჩანს.⁶ სხვა წარწერაში არის აღწერილი ქალაქი მაკალთუნის აღება, რომელიც სარდური მეორეს უხიმეალის დაპყრობის შემდეგ დაუკავებია.⁷

მაკალთუნი იგანის ქალაქი იყო, რომელიც ამაზე ადრე არგიშთი I-ის წარწერაში ჩანს.⁸ მაკალთუნის აღების შესახებ დამოუკიდებელი წარწერის აღმართვა იმის მაჩვენებელია, რომ ქალაქი, სავარაუდოდ, იმავე ადგილას მდებარეობდა, სადაც გამარჯვების აღსანიშნავი წარწერა გააკეთეს.⁹ მაკალთუნის აღების თარიღი არ ჩანს, თუმცა არაა გამორიცხული, რომ ის ძვ.წ. 742-739 წლებს შორის არსებული სამხედრო კამპანიის ფარგლებში მომხდარიყო. ამ დროს ურარტუს სამხედრო ძალებმა 35 ციხე-სიმაგრე და 200 დასახლება აიღეს, ეს უკანასკნელი კი ლურსმულ წარწერებში ქალაქის (URU) ფორმითაა დაფიქსირებული.¹⁰ თუმცა, როგორც ცნობილია, ურარტული წყაროების ქალაქი, უმეტესწილად, რიგითი დასახლების აღმნიშვნელია. მაკალთუნი შედარებით დიდი დასახლებული პუნქტი იყო, რის გამოც მისი

⁴ დათარიღებები იხილეთ წარწერის ქართული თარგმანის ავტორის, ლევან გორდეზიანის, მიერ მითითებულ სქოლიოებში.

⁵ ლ. გორდეზიანი. ძველი ისტორიის ნარკვევები, გვ. 109.

⁶ ლ. თავაძე. თეთრციხე (ციხესიმაგრე და კოშკი). თსუ საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. XIII. თბ. 2018, გვ. 48-49.

⁷ ანტიკური კავკასია: ენციკლოპედია. I, გვ. 36.

⁸ ლ. გორდეზიანი. ძველი ისტორიის ნარკვევები, გვ. 95.

⁹ Г. А. Меликишвили. Наинри-Урарту, გვ. 263; გ. მელიქიშვილი. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის უძველესი გაერთიანებები, გვ. 383.

¹⁰ Г. А. Меликишвили. Урартские клинообразные надписи. М. 1960, гв. 273-288, 308-309.

**ლერი თავაძე. ურარტული წყაროების „იგანი“ და ქართული საისტორიო
ძეგლების „ძალინის კევი“ (ჩრდილის ტბის მხარის ისტორიული
გეოგრაფია და თავდაცვითი სისტემა)**

მოხსენიება ურარტულ ძეგლებში ორჯერ ხდება. პირველად არგიშთი I-ის დროს ძვ.წ. 784-783 წლებში, როდესაც დასახელებულია როგორც იგანის ქვეყნის ქალაქი მაკალთუნი, ხოლო მეორედ – სარდურის ზემოხსენებულ წარწერაში, რომელიც აღმოჩენილია ჩრდილის ტბის სამხრეთ სანაპიროს სიახლოვეს მდებარე სოფელ თაშქოფრუში.¹¹ აღნიშნული წარწერის მიხედვით, გიორგი მელიქიშვილი იგანის სამეფოს ტბის სამხრეთით ათავსებდა. აქვე, სამხრეთ სანაპიროსთან იყო სოფელი იგნადორი (დღევანდელი გონოლაღანი), რომელიც თაშქოფრუს სიახლოვეს, მის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარეობს.

საინტერესოა ამ რეგიონის მოხსენიება ქართულ წყაროებში. „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ უცნობი ავტორი (XIII ს.) მას ორი ფორმით მოიხსენიებს: 1. ძალინის კევი; 2. ძაღლის კევი.¹² ეს უკანასკნელი იხსენიება მელქისედეკ კათალიკოსის დაწერილში (1031/3 წ.), რომლის მიხედვით სოფელი ორთაი (ურთა) ამ კევის შემადგენელი ნაწილია.¹³ ორთა ანუ ურთა თანამედროვე სოფელი გოლბელენია, რომელიც ჩრდილის ტბის უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთით მდებარეობს.

ძალინის კევის სახელწოდების ანალიზი გვაფიქრებინებს, რომ ის უნდა იყოს იგივე ურარტული წყაროებს იგანი. ძალინის კევი, იგნადორი (იგნას ხევი სომხურ ენაზე) და იგანი საერთო წარმომავლობისაა, ხოლო ავთენტური ფორმა ძალინი/ძალინა უნდა იყოს. ამას მიუთითებს ქართულ წყაროში ძალინის მოხსენიება „კევის“ სახელწოდებით. როგორც ვიცით, ძველი ქართული წყაროების ისტორიულ-გეოგრაფიული ტერმინი „კევი“ ადრეკლასობრივი სახელმწიფოს აღმნიშვნელია, რომელიც, მოგვიანებით, აღმინისტრაციული ერთეულის სახელწოდებად დამკვიდრდა. აღნიშნული პროცესი ქართული პოლიტიკური სივრცის გაერთიანების შედეგი იყო. ამას გარდა ძალინის კევი ზუსტად იმ ტერიტორიაზე მდებარეობს, სადაც იგანი. იგანისა და ძალინის გაიგივებას მხარს ეჭერს ამ ტერმინების ეტიმოლოგიური ანალიზიც.¹⁴ იმის გათვალისწინებით, რომ იგანი საკმაოდ ძლიერი პოლიტიკური ერთეული იყო და, ასევე, იმ ისტორიულ-გეოგრაფიულ თავისებურებათა გათვალისწინებით,

¹¹ Г. А. Меликишвили Урартские клинообразные надписи, გვ. 247, 308-309; ანტიკური კავკასია: ენციკლოპედია. I, გვ. 28, 36; ლ. გორდეზიანი. ძველი ისტორიის ნარკვევები, გვ. 95.

¹² ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. გამოსაცემად მოამზადეს გ. კარტოზიამ და ც. კიკვიძემ. ქართლის ცხოვრება. თბ. 2008, გვ. 412, 448.

¹³ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი I. გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ და ნ. შოშიაშვილმა. თბ. 1984, გვ. 26.

¹⁴ ლ. თავაძე. თეორიები, გვ. 37-38, სქ. 33.

რაც ჩრდილის ტბას ახასიათებს, ვფიქრობ, რომ ძალინი, ანუ ურარტული წყარობის იგანი, აერთიანებდა მთელ ჩრდილის ტბის რეგიონს, რომელიც ერთ ისტორიულ-გეოგრაფიულ „ქვეყანას“ ჰქმნის. გეოგრაფიული სახელწოდება „ძალინის ჰევი“ ჩრდილის ტბის სამხრეთ-დასავლეთ სანაპირო ტერიტორიას განვითარებული შუა საუკუნეების პერიოდის ჩათვლით შემორჩა. „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ ავტორი მას არტაანისა და პალაკაციოს გვერდით მოიხსენიებს, როგორც ცალკე ისტორიულ-გეოგრაფიულ მხარეს.¹⁵

თავდაცვითი სისტემა

იგანის თავდაცვითი სისტემის შესახებ გარკვეული ცნობები ურარტულ წყაროებში მოიპოვება. ამ კუთხით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სარდური II-ის (ძვ.წ. 756-730 წწ.) ბრძანებით შესრულებული წარწერა, რომელიც ძვ.წ. 742-739 წლებს შორის მომხდარ ურარტულ სამხედრო კამპანიას აღგვიწერს. წარწერაში ვკითხულობთ:

გაემართე მე (სალაშქროდ) იგანის ქვეყნის წინააღმდეგ. ღვთაება ხალდი გაემართა (სალაშქროდ) თავისი იარაღით, სძლია მან კაფური-ნის, იგანის ქვეყნის მეფეს, ღვთაება ხალდი ძლიერია, ხალდის იარაღი ძლიერია. გაემართა (სალაშქროდ) სარდური. სარდური ამბობს: 35 ციხე-სიმაგრე (და) 200 ქალაქი ერთი დღის განმავლობაში მე ხელთ ვიგდე. ციხე-სიმაგრეები დავანგრე, ქალაქები დავწვი, ქვეყანა გავაჩანაგე, კაცები (და) ქალები მე იქიდან წავიყვანე ბიჰინილის ქვეყანაში.¹⁶

როგორც ტექსტში ჩანს ამ დროს ურარტუს სამხედრო ძალებმა 35 ციხე-სიმაგრე და 200 დასახლება აიღეს, ეს უკანასკნელი კი ლურსმულ წარწერებში ქალაქის (URU) ფორმითაა დაფიქსირებული.¹⁷ თუმცა, როგორც ცნობილია, ურარტული წყაროების ქალაქი, უმეტესწილად, რიგითი დასახლების აღმნიშვნელია.

ჩვენი ერთ-ერთი ამოცანაა საისტორიო წყაროთა მონაცემები შევაჯეროთ ფაქტობრივ მასალას და გავარკვიოთ შეიძლებოდა თუ არა ჩრდილის

¹⁵ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთან, გვ. 448; ლ. თავაძე. თეორციხე, გვ. 37-38, სქ. 33.

¹⁶ ლ. გორდეზიანი. ძველი ისტორიის ნარკვევები, გვ. 108-109.

¹⁷ Г. А. Меликишвили Урартские клинообразные надписи, гл. 273-288, 308-309.

**ლერი თავაძე. ურარტული წყაროების „იგანი“ და ქართული საისტორიო
ძეგლების „აღმოსავლური“ (ჩრდილის ტბის მხარის ისტორიული
გეოგრაფია და თავდაცვითი სისტემა)**

ტბის მხარეში, იგანის სამეფოს მიწაზე, არსებულიყო 35 ციხე-სიმაგრე და 200 დასახლება.

ურარტული საისტორიო ნარატივით ცნობილი ციხე-სიმაგრეები, როგორც ეს სამეცნიერო ლიტერატურაში არის აღნიშნული, მაგალითური ანუ კირდულების გარეშე აგებული ნაგებობებია. მკვლევართა ერთი ნაწილი მათ „ციკლოპურ“ ძეგლებს უწოდებს.

აქვე ისმის კითხვა, რამდენად იყო თანამედროვე საქართველოს, თურქეთისა და სომხეთის ტერიტორიის გასაყარზე მდებარე მცირე რეგიონი 35 ციხე-სიმაგრისა და 200 დასახლების და, შესაძლოა, მეტის მქონეები?! ამ კუთხით დახმარებას გვიწევს იმ მეგალითური საფორტიფიკაციო ნაგებობათა ანალიზი, რომელთა მასიური გამოვლენა აკადემიურ სივრცეში მხოლოდ ბოლო წლებია რაც დაიწყო. ამ მხრივ ერთ-ერთი პირველია თურქი მკვლევარების, ჰ. გუნდოღდუსა და ა. მ. აქთემურის, 2001 წელს ჩილდირის რეგიონის ციხე-სიმაგრეთა შესახებ გამოცემული სპეციალური ნარკვევი.¹⁸ აღნიშნული მხარის ძეგლები შეისწავლეს სამი პატაჯიმ და იასინ თოფალოღლუმ.¹⁹ ქართული მასალებიდან გამორჩეულია თეიმურაზ ხუციშვილის ჯგუფის მიერ შესრულებული 2014 წლის სამეცნიერო ექსპედიციების ანგარიში.²⁰ ამავე რეგიონში სავსე ექსპედიციები განახორციელა ჩვენმა ჯგუფმაც.²¹ ამ მიმართულებით მუშაობს დიმიტრი ნარიმანაშვილი.²²

ზემოხსენებული მასალების შეჯერებით გამოვლინდა, რომ ამჟამად ჩრდილის ტბის მხარესა და მის მიმდებარე მიწებზე, სადაც ჩვენს მიერ მოიპოვება იგანის სამეფო, მდებარეობს 20-მდე მეგალითური ციხე-სიმაგრე. მათი აგების ქრონოლოგიური დიაპაზონი, საქართველოში გამოვლენილი მონაცემე-

¹⁸ H. Gundogdu, A. M. Aktemur. Tarihi Kalıntıları ile Cildir. Ankara. 2001.

¹⁹ Y. Topaloglu. Ardahan Cildir Bolgesi Tarihi ve Arkeolojik Araştırmaları. Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. Erzurum 2006; S. Pataci. Ardahan Kale ve Kuleleri. wgn-Si: Ardahan Kale ve Kuleleri. Editör: S. Pataci. Ardahan. 2016.

²⁰ ტაო-კლარჯეთის ძეგლების 2014 წლის სავსე ექსპედიციების ანგარიშები. ექსპედიციების ანგარიშები მოამზადეს თეიმურაზ ხუციშვილმა (ხელმძღვანელი), ლევან წიქარიშვილმა, ანა გელაშვილმა, ბებურ გოზალიშვილმა, შალვა კოლუაშვილმა, ანა იმედაშვილმა, დავით გაჩეჩილაძემ და დავით მაისურაძემ. თბ. 2015.

²¹ ჩრდილის მხარის შესწავლის ისტორია თეთრციხის ფონზე მოცემულია ჩვენს სტატიაში, იხ.: ლ. თავაძე. თეთრციხე, გვ. 28-32.

²² დ. ნარიმანაშვილი. „ციკლოპური“ კომპლექსები ისტორიული ჯავახეთისა და თრიალეთის მხარეებში. ონლაინ არქეოლოგია. № 11 (2017); D. Narimanashvili. The Cyclopean Settlements of South Georgia and the Prospects of its Study (Abstract). Aegean World and South Caucasus: Cultural Relations in the Bronze Age (International Workshop). September 25-26, 2016 Georgia. Proceedings. Tbilisi. 2016.

ბის გათვალისწინებით, რაც ჩრდილის ტბის რეგიონის მონუმენტების ყველაზე ახლო ანალოგიაა, ძვ.წ. XVI-VI საუკუნეებს შორის მერყეობს.²³ აღნიშნულზე მიუთითებს ამ ძეგლების ერთ ნაწილზე აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალები, რომელიც ბრინჯაოსა და ადრეკინის ხანით თარიღდება.

ზემოხსენებული მეგალითური საფორტიფიკაციო ნაგებობებია:

- 1) თეთრციხის ციხე-სიმაგრე;²⁴
- 2) თეთრციხის კოშკი;²⁵
- 3) სენგურთეფეს თავდაცვითი კომპლექსი, სოფელ თეთრციხიდან (აკაკაალე) 2 კმ-ში;²⁶
- 5) შავციხე;²⁷
- 6) შავციხის ჩრდილოეთით დაახლოებით 1,2 კმ-ში მდებარე მეგალითური ნაგებობა;²⁸
- 7) შავციხის ჩრდილოეთით დაახლოებით 1,5 კმ-ში მდებარე მეგალითური ნაგებობა;²⁹
- 8) ბაშქის მეგალითური ციხე;
- 9) ბეშქეთეფეს მეგალითური ციხე (აქ აღმოჩენილი კერამიკული მასალები ხალკოლითის, ბრინჯაოს, რკინისა და შუა საუკუნეების პერიოდს განეკუთვნება).³⁰ მდებარეობს ჩილდირის რაიონული ცენტრიდან (ქალაქი ბურძნა; თურქ. ჩილდირ/Çildir) 750 მეტრში;
- 10) ორთას (ურთა, სინირორტასი; თანამედროვე სოფ. გოლბელენი) მეგალითური ციხე;³¹

²³ გ. ნარიშკინაშვილი. თრიალეთის ბრინჯაოს ხანის ნამოსახლარები. საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისა და არქეოლოგიის საკითხები (ედვენება კიაზო ფიცხელაურის 80 წლის იუბილეს). თბ. 2012, გვ. 138-140.

²⁴ თეთრციხის ციხე-სიმაგრესა და კოშკის შესახებ გამოქვეყნებული გვაქვს ვრცელი სტატია, იხ.: ლ. თავაძე. თეთრციხე, გვ. 27-69.

²⁵ ლ. თავაძე. თეთრციხე, გვ. 27-69.

²⁶ ტაო-კლარჯეთის ძეგლების 2014 წლის საკვლევი ექსპედიციების ანგარიშები, გვ. 84-85; S. Pataci. Ardahan Kale ve Kuleleri, გვ. 34-35.

²⁷ ლ. თავაძე. შავციხე. წგნ-ში: ტაო-კლარჯეთის ციხე-სიმაგრეები. ტ. I (მტკვრის აუზის ფორტიფიკაციები). თბ. 2020, გვ. 211-219.

²⁸ ტაო-კლარჯეთის ძეგლების 2014 წლის საკვლევი ექსპედიციების ანგარიშები, გვ. 68.

²⁹ ტაო-კლარჯეთის ძეგლების 2014 წლის საკვლევი ექსპედიციების ანგარიშები, გვ. 68.

³⁰ Y. Topaloğlu. Ardahan Cildir Bolgesi Tarihi ve Arkeolojik Araştırmaları, გვ. 121; Ardahan Kale ve Kuleleri, გვ. 34.

³¹ Y. Topaloğlu. Ardahan Cildir Bolgesi Tarihi ve Arkeolojik Araştırmaları, გვ. 122; Ardahan Kale ve Kuleleri, გვ. 34.

**ლერი თავაძე. ურარტულის წყაროების „იგანი“ და ქართული საისტორიო
ძეგლების „პაღინის ჯეგი“ (ჩრდილის ტბის მხარის ისტორიული
გეოგრაფია და თავდაცვითი სისტემა)**

11) კონის მეგალითური ციხე (სოფელი ფექრაშენი, თანამედროვე გულიუზუ) მდებარეობს სოფლიდან ჩრდილოეთით 2,5 კმ-ში;³²

12) ქაჯის ციხე (შაითანკალე). როგორც თურქი არქეოლოგი იასინ თოფალოღლუ აღნიშნავს ქაჯის ციხის ტერიტორიაზე მიკვლეულია ბრინჯაოს ხანისა და რკინის ხანის კერამიკა, ხოლო საკუთრივ შუა საუკუნეების მასიური ციხე-სიმაგრე აგებული უნდა იყოს შედარებით ძველი საფორტიფიკაციო ნაგებობის ნაციხარზე;

13) სოფ. გონულულანის სამხრეთით არსებული მეგალითური ციხე (დ. ნარიმანაშვილის რუკის მიხედვით);³³

14) სოფ. ბურჯალთან მდებარე პირველი მეგალითური ნაგებობა (დ. ნარიმანაშვილის რუკის მიხედვით);³⁴

15) სოფ. ბურჯალთან მდებარე მეორე მეგალითური ნაგებობა (დ. ნარიმანაშვილის რუკის მიხედვით).³⁵

უკანასკნელი სამი ციხე-სიმაგრე ჩრდილის ტბის სამხრეთით არის დაფიქსირებული. ამავე მხარეში უნდა ყოფილიყო იგანის ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი ქალაქი – მაკალთუნი.

მაკალთუნი ურარტულ წყაროებში ორჯერ იხსენიება. გიორგი მელიქიშვილი მას იგანის დედაქალაქს უწოდებდა, თუმცა ამ სტატუსით ის საისტორიო წყაროებში დაფიქსირებული არ არის. როგორც ჩანს, მაკალთუნი ერთ-ერთი ყველაზე მსხვილი დასახლება იყო იგანის ქვეყანაში, რასაც ადასტურებს მისი ხშირი მოხსენიება. სარდური II-ის წარწერა გვამცნობს, რომ ურარტუს მეფეს ქალაქი დაუპყრია, ხოლო მისი მოსახლეობა ტყვედ წაუყვანია. წარმატების აღსანიშნავად წარწერა აღმართეს, რომელიც დღემდე ჩრდილის ტბის სანაპიროსთანაა დაცული. მიუხედავად იმისა, რომ სოფლის ტერიტორიაზე მეგალითური ციხე-სიმაგრე დღევანდელი მონაცემებით არაა დაფიქსირებული, ურარტუს ხანაში ასეთის არსებობა სავარაუდებელია, სხვა შემთხვევაში მასზე ურარტულ მეფეთა მატთანეში ყურადღება გამახვილებუ-

³² ტაო-კლარჯეთის ძეგლების 2014 წლის საკვლევი ექსპედიციების ანგარიშები, გვ. 83.

³³ დ. ნარიმანაშვილი. „ციკლოპური“ კომპლექსები ისტორიული ჯავახეთისა და თრიალეთის მხარეებში, გვ. 174.

³⁴ დ. ნარიმანაშვილი. „ციკლოპური“ კომპლექსები ისტორიული ჯავახეთისა და თრიალეთის მხარეებში, გვ. 174.

³⁵ დ. ნარიმანაშვილი. „ციკლოპური“ კომპლექსები ისტორიული ჯავახეთისა და თრიალეთის მხარეებში, გვ. 174.

ლი არ იქნებოდა. უფრო მეტიც, ქალაქი მაკალთუნი და მისი თადაცვითი ნაგებობა სხვაზე უფრო ძლიერი და ვრცელი უნდა ყოფილიყო.

მაკალთუნის ტერიტორიაზე ნამოსახლარისა და ფორტიფიკაციის გაქრობა ურარტუელთა შემოსევის გარდა ამ მიწაზე მოსახლეობის გაქრობით, ან სხვა ადგილზე გადასახლებით შეიძლება ავხსნათ, რის გამოც დროთა განმავლობაში წაიშალა ციხის ნაშთები და მასთან ერთად სამოსახლოც. დღეისთვის განადგურებული საფორტიფიკაციო ნაგებობები და სამოსახლოები მრავლად უნდა იყოს. ურარტულ წყაროებში დაფიქსირებული იგანის 35 ციხე-სიმაგრე და დასახლება, რომელიც სარდური II-ს გაუნადგურებია, არ უნდა იყოს გამონაკლისი. სხვადასხვა პერიოდში მსგავსი ბედი გაიზიარეს, სავარაუდოდ, ამავე რეგიონის სხვა ციხე-სიმაგრეებმაც. მათი ნაწილი აღდგენას ექვემდებარებოდა, მაგრამ მეორე ნაწილი სამუდამოდ უნდა გამქრალიყო.

ჩრდილის ტბის მხარეში, სადაც არსებობდა ურარტულ წყაროებში დაფიქსირებული პოლიტიკური ერთეული – იგანი და ქართული საისტორიო ძეგლების – ძაღინის ჰევი, უკვე ძვ.წ. VIII საუკუნის შუა წლებისთვის 35 ციხე-სიმაგრე და 200 დასახლება იყო გაშლილი. მათი რაოდენობა, იმის გათვალისწინებით, რომ მეფე სარდური მეორეს არ დაუკავებია იგანის პოლიტიკური ცენტრი, შედარებით მეტი უნდა ყოფილიყო. დღესდღეისობით იგანის სამეფოს/ძაღინის ჰევის ტერიტორიაზე გამოვლენილი მეგალითური ციხე-სიმაგრეები ოცის ფარგლებში მერყეობს. აღნიშნული რიცხვი მომავალში, დიდი ალბათობით, კიდევ უფრო გაიზრდება, რაც ურარტულ საისტორიო ძეგლებში დაფიქსირებულ ციხე-სიმაგრეთა რაოდენობას რეალურს ხდის, ხოლო ქართულ წყაროში მოხსენიებული „ძაღინის ჰევი“, ჩვენი აზრით, ამ მხარის ავთენტური სახელწოდების ყველაზე მისაღები ვარიანტია.

საინტერესოა ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე არსებული ციხე-სიმაგრეთა და დასახლებათა ურთიერთშეფარდება. ამგვარი შედარებითი ანალიზის შედეგად ცხადი ხდება, რომ თითოეულ ციხეზე 4-დან 6-მდე დასახლება მოდიოდა. შეგვიძლია მოვიხმოთ მაგალითებიც: არგითის I-ის მიერ დიაოხის წინააღმდეგ ლაშქრობისას დასახლებულია 105 ციხე-სიმაგრე და 453 დასახლება. ამგვარად, ერთ ციხე-სიმაგრეზე საშუალოდ 4 ან 5 დასახლება მოდიოდა;³⁶ 35 ციხე-სიმაგრე და 200 დასახლებაა მოხსენიებული იგანის წინააღმდეგ ლაშქრობისას. საშუალოდ ერთ ციხეზე 5 ან 6 დასახლება მოდიო-

³⁶ ლ. გორდეზიანი. ძველი ისტორიის ნარკვევები, გვ. 94.

**ლერი თავაძე. ურარტული წყაროების „იგანი“ და ქართული საისტორიო
ძეგლების „ძალის კევი“ (ჩრდილის ტბის მხარის ისტორიული
გეოგრაფია და თავდაცვითი სისტემა)**

და;³⁷ სარდური II-მ დალაშქრა არკუკინის ქვეყანა, ადაზუნის ქვეყანა, ლუიფ-რუნის ქვეყანა, ეშუმას ქვეყანა, კამნივის ქვეყანა, კუალბანის ქვეყანა, უზუნის ქვეყანა, თერიანის ქვეყანა, სადაც 20 გამაგრებული ციტადელი ბრძოლაში დაიპყრო, ხოლო 120 დასახლება დაიკავა.³⁸ ციხე-სიმაგრეები დაანგრია, ხოლო დასახლებები გადაწვა. ამ ცნობის მიხედვით, ერთ საფორტიფიკაციო ნაგებობაზე 6 დასახლება მოდის.

ყველაფერი ზემოთ თქმულის გათვალისწინებით ჩვენი ძირითადი დასკვნები შემდეგია:

- 1) შუა საუკუნეების ქართული ძალის კევი ურარტული წყაროების იგანის შეესაბამება და მისი ქართული სახელწოდებაა. შესაძლოა ავთენტურიც;
- 2) ძვ.წ. IX-VIII საუკუნეებიდან მოყოლებული იგანი ანუ ძალის კევი აერთიანებდა ჩრდილის ტბის მხარეს. ახ.წ. XI-XIII საუკუნეებისთვის აღნიშნული სახელწოდება შემორჩა მხოლოდ ჩრდილის ტბის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილს;
- 3) ძვ.წ. IX-VII საუკუნეებში იგანის სამეფო წარმოადგენდა ეთიუხის იგივე ეთიუნის რეგიონის ერთ-ერთ მოწინავე პოლიტიკურ გაერთიანებას;
- 4) ურარტულ ლურსმულ წარწერაში იგანის ტერიტორიაზე დაფიქსირებული 35 ციხე-სიმაგრის არსებობა დასტურდება თანამედროვე საველე-დაზვერვითი ექსპედიციების მონაცემების საფუძველზეც. ამ ცნობების მიხედვით, ჩრდილის ტბის რეგიონში დაახლოებით 20-მდე ბრინჯაოს ხანისა თუ რკინის ხანის მეგალითური სასიმაგრო ნაგებობაა გამოვლენილი, რომლებიც ურარტულ პერიოდში უკვე არსებობდა, ფუნქციონირებდა და ქვეყნის თავდაცვაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა;
- 5) სარდური II-მ ძვ.წ. 742-739 წლების შუალედში მიმდინარე სამხედრო კამპანიის დროს ვერ აიღო იგანის მთელი ქვეყანა, რისი მოწმობაცაა იგანის მეფის გადარჩენა და სამეფო ქალაქის არ მოხსენიება. ამდენად, რეგიონში არსებული საფორტიფიკაციო ნაგებობები, სავარაუდოდ, ოცდათხუთმეტზე მეტი უნდა ყოფილიყო;

³⁷ ლ. გორდეზიანი. ძველი ისტორიის ნარკვევები, გვ. 108-109.

³⁸ ლ. გორდეზიანი. ძველი ისტორიის ნარკვევები, გვ. 109.

- 6) ურარტულ წყაროებში დაფიქსირებულ იგანის 35 ციხე-სიმაგრეს მათ ირგვლივ მდებარე დასახლებების მცველის ფუნქცია ჰქონდა. იგანის მეფის თითო ციხე დაახლოებით 5-6 სოფლის თავდაცვას უზრუნველყოფდა;
- 7) ციხე-სიმაგრეთა ერთი ნაწილი, თეთრციხის მაგალითის მიხედვით, საფორტიფიკაციო ნაგებობის სახეს ინარჩუნებდა შუა საუკუნეებშიც, XVI საუკუნის ჩათვლით;
- 8) არსებული ისტორიულ-გეოგრაფიული და არქეოლოგიური მონაცემების საფუძველზე ზუსტდება ურარტულ წარწერებში მოხსენიებული იგანის სამეფოს პოლიტიკური საზღვრები. მათი განსაზღვრა მიახლოებით მაინც შესაძლებელია.

Leri Tavadze

Assistant Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

**“IGANI” OF URARTIAN SOURCES AND “ŽAĠINIS ḥEVI”
OF GEORGIAN HISTORICAL RECORDS
(HISTORICAL GEOGRAPHY AND DEFENSE SYSTEM OF LAKE
ÇILDIR REGION)**

Summary

Igani was mentioned in Urartian sources as one of the leading states of Etiukhi (Etiuni) region. According to the same sources Igani was independent kingdom at least from the 9th c. to the 7th c. BCE. Based on our study, the geographic name “Igani” originates from well preserved Georgian toponym “Žaġini” (also known as “Žaġina”).

“Žaġini” is mentioned by the first historian of Queen Tamar (the 13th c.) as “Žaġinis ḥevi”, one of the regions in the 13th century Georgia located in Lake Çıldır (Geo. Chrdili) region. “Žaġina” is mentioned in various medieval charters as a village in Shida Kartli region. Hence, various Georgian villages bore that name in medieval period and some have preserved it up to present . But, significantly, the first historian of Queen Tamar mentions “Žaġinis ḥevi” (ძაღინის ჰევი) – “ḥevi” in ancient Georgian tradition applies to the country , which later was transferred to administrative unit. Most probably this change took place as a result of unification of different *ḥevis* into a single kingdom. Later the same term, *ḥevi*, was used to refer administrative unit or region. Armenian toponym “Ignazor” is also attested in Lake Çıldır region. Hence, all these names – Igani, Ignazor, Žaġini, Žaġina – have the same roots. As I propose, authentic form of Urartian “Igani” should be the Georgian “Žaġini” – first letter “ž” was omitted from Urartian texts while transfer of “ğ” to “g” is common in many languages. Therefore from ancient form Žaġini (or Žiġani) Urartian “Igani” was derived. The fact that the medieval Georgian sources remember Žaġini as *ḥevi* implies the existence of it as separate country in ancient period.

Urtian king Sarduri II (r. 756-730 BCE) carried out military campaign in Lake Çıldır region against Kingdom of Igani between 742-739 BCE. Inscription commissioned by king Sarduri II indicates that Urtian ruler defeated king of Igani, Kafurini, and captured 35 fortresses and 200 settlements. There is no mention of royal city of Igani and Kafurini seems to survive Urtian attack. Recent expeditions in Lake Çıldır region revealed around 20 Bronze Age or Iron Age fortified which firmly confirm statement of Sarduri II about the number of fortresses he conquered in Kingdom of Igani. Based on historical geography and analyses of present day megalithic fortresses (Sometimes referred as cyclopean fortresses) we can establish approximate borders of Igani Kingdom and characteristics of its defense system in ancient period.